

NÕOBILUGU

See oli 35 aastat tagasi, kui Tartu ülikooli noor õp-
pejõud Paul Ariste ergutas üht algajat üliõpilast aktiivse-
male tööle, soovitades talle omase innuga, et kirjutagu see
ometi millestki, kirjutagu või püksinõõpidest, aga kirju-
tagu. Nimetatud üliõpilane hakkaski tasapisi ühest ja tei-
sest kirjutama. Kuigi ta püksinõõpidest pole siiani veel
midagi kirja pannud, jäi see naljavarjundiline õpetus tal-
le alatiseks meelde oma targa metoodilise alltekstiga: tea-
duses vähärib ka näiliselt kõige tühisem küsimus läbivaagi-
mist, põhimõtteliselt ei ole olemas tähtsusetuid teemasid.
Multum, non multa.

Nilsis nõõbid. Üritan lõpuks lunastada seda ammu või-
gu jäänud nõuannet.

Nõõbid on tavaline pisiasi. Iga päev on nad meil nä-
pus. Raske on kujutleda riideid nõõpideta. Kuid veel kolm-
nelikümmend põlvkonda tagasi tulid meie esivanemad toime
ilma hõlmu kinni nõõpimata. Sellal kasutati kogu Euroopas
peamiselt hõlmadeta umbuubi ja keebitaolisi üleviskemant-
leid, mis kinnitati sõlgede jm. ehtenõõltega. Ja muidugi
oli tähtsaks rõivaste kooshoidjaks ka vöö, mis selle funktsiooni
säilitas kuni rahvariete kandmise lõpuni. Arheo-
loogia andmeil ulatub sõlg rõivakinnitina ja ehtena Euroo-
pas pronksiaega, olles oma mitmesuguste ajas ja paikkond-
likult muutuvate vormidega oluliseks kronoloogia abivahen-
diks kuni noorema rauaajani. Põline on samuti kinniti ni-
metus sõlg, mille etümoloogilisi vasteid leiab ka mari ja
ersamordva keeles.

Sõlest usutavasti vanemgi rõivaste kinnitusvahend on
sõltus e. kinnituspael, millega eesti 19. saj. rahvarõi-
vastes sageli sõlmiti kinni veel särgikaelused. Ka vani-

mal teadaoleval eesti pikk-kuuel, Rabivere rabaleiu naise-kuuel 17. saj. II poolst seoti hõlmad kahe nahksõltusega.¹ Euroopa moerõivastuses olid paelkinnitid kuni 17. saj. alguseni tähtsal kohal.² Eesti murretes üldine sõltus, millest 20. saj. on tuletatud üldkasutatav verb sõltuma, seisab eesti keeles üsna üksi. Kas ei seostu see algupäralt sama sõlg-tüvega (< ^xsõlgtug)?

Nõõbitaolisi sarvest, luust ja merevaigust mõnesenti-meetrise läbimõõduga kettakesi võib Euroopa arheoloogilises materjalis leida alates neoliitikumist. Pronksiajast peale leidub juba ka üksikuid sanga e. kannaga pronksnõõpe. Pole aga mingeid tõendeid, et neid varaseid nõõpe oleks kasutatud rõivaste kinnitamiseks. Arheoloogid peavad neid pigemini eheteks.³ Kogu Euroopa rõivastusajaloo materjal näitab, et nõõpide regulaarne kinnitusvahendina kasutamine algas nii Lääne- kui Ida-Euroopas idamaistest eeskujudest lähtudes alles 14. sajandil, seoses ülemineku- ga umbkuubedelt hõlmadega kuubedele.⁴ 15. saj. keskpaiku taandusid nõõbid Euroopa moerõivastusest veel korraks, et siis 16. sajandist peale kujuneda eriti meeste rõivastuses lõplikult tähtsaimaks kinnitusvahendiks.⁵

Ka Baltimaadel leiavad nõõbid mainimist juba 14. sajandil, Riia rae 1380. (või 1384.) a. antud korralduses, millega naistel ja neiudel keelati igasuguste kuld- ja hõbeseppide ning -poortide kandmine, välja arvatud kuubede nõõbid ("knops to den rocken").⁶ Koos saksa linnakodanluse

¹ Eesti rahvarõivaid XIX sajandist ja XX sajandi algult. Tallinn, 1957, lk. 19.

² R. P y l k k ä n e n , Säätyläisepuku Suomessa vanhemmalla Vaasa-ajalla 1550-1620. - SMYA 55. Helsinki, 1955, lk. 163-164.

³ M. E b e r t , Reallexikon der Vorgeschichte VII. Berlin, 1926, lk. 10 (A. G ö t z e).

⁴ E. T h i e l , Geschichte des Kostüms. Berlin, 1963, lk. 170, 199; A.-M. N y l ö n , Folkdräkter ur Nordiska museets samlingar. - Nordiska museets handlingar 77. Lund, 1971, lk. 45; Г. С. М а с л о в а , Народная одежда русских, украинцев и белоруссов в XIX - начале XX вв. - Восточнославянский этнографический сборник. Труды Института этнографии АН СССР. Новая серия XXI. Москва, 1956, lk. 699.

⁵ R. P y l k k ä n e n , op. cit., lk. 165.

⁶ F. G. B u n g e , Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands IV. Dorpat, 1845, lk. 187.

ja aadli poolt sissetoodud uue rõivamoega, mida kajastab tol ajal levinud nimetus kuub (< kaskš *schube),⁷ levisid eestlaste hulgas nähtavasti hiljemalt 16. sajandil ka nõõbid, nagu selgesti näitab nende üldtarvitatav nimetus nõõp, eL nõps (k kaskš knöp, pl. knöpfe, knöpfe).⁸ Sõna esineb juba vanimates eesti keele sõnastikkudes (Stahl 1637: nõph, nõhpist; Göseken 1660: nõhp, nõhpiken). Sama nimetus oli varem üldine ka läti keeles (lt knuope), kuni selle 18. saj. II poolest peale järk-järgult kõrvalisemaks tõrjus puoga, millel algselt oli tähendus 'kuljus, krõll'.⁹

Murdeti esineb Eestis teisigi häälikuliselt lähedasi nõõbinimetusid, mille päritolu aga on mõneti erinev. Wiedemanni järgi Hiiumaal kasutatud, 20. saj. murdekeeles haruldane a-tüveline (k)näpp pärineb eestirootsist (kerts knäpp).¹⁰ Valvara nappu taas on soomepärasus (< sm nappi < rts knapp 'nõõp').¹¹ Põhja-Eesti keskosas (Juu, JMd, Kad, Hlj, Lai, VJg) levinud vananenud nõõbinimetus nupp on jälle keskaegne alamsaksa laen (< kaskš knuppe 'Knoten, Verknüpfung; Knospe'),¹² mille nõõbi-tähendus näikse olevat kohalik edasiareng eesti keeles.

Kõrvuti nõõbiga levis ka teine, naiste rõivastuses kaua aega nõõbist hoopis tähtsam rõivakinnitusvahend - vasktraadist haak koos õõsi e. vastusega, vrd. Göseken 1660, 225: "hake / (am kleide) haaki". Siingi on nimetused pärit saksast (e haak, lt ākis < kaskš hāke; e õõs <

⁷ A. S a a r e s t e , Leksikaalseist vahakordadest eesti murretes I. - ACUT B VI 1. Tartu, 1924, lk. 167-168; P. A r i s t e , Saksa laensõnad Heinrich Stahli eesti keeles. - Emakeele Seltsi Aastaraamat IX 1963, lk. 94.

⁸ P. A r i s t e , op. cit., lk. 98. Vrd. A. L a s c h , G. B o r c h l i n g , Mittelniederdeutsches Handwörterbuch II. Neuminster, lk. 601.

⁹ J. S e h w e r s , Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen. Leipzig, 1936, lk. 229-230.

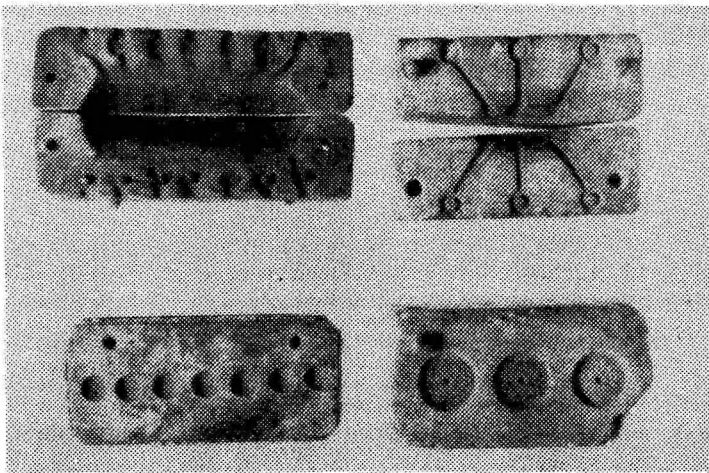
¹⁰ P. A r i s t e , Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles. - ACUT B XXIX 3. Tartu, 1933, lk. 84-85.

¹¹ Vrd. SKES II, lk. 365.

¹² Vrd. A. L a s c h , G. B o r c h l i n g , op. cit., lk. 602; SKES II, lk. 402 (nuppi).

skis Öse).¹³ Erinevalt nõbbist jäi haak kinnitamisel enamasti nähtamatuks.

Eesti rahvarõivaste nõbbid, nii nagu me neid peam. 19. sajandist tunneme, olid eeskätt vask- ja tinanõbbid, mille pealispinda tihti kaunistas reljeefne ornament. Vasknõbbe osteti enamasti harjuskitelt või linnast, ka valasid neid sepad. Tinanõbbe valati ka ise koduste vahenditega. Liiva- või lubjakivist nõbbivalemeid (joon. 1) on Etnograafiamuuseumi kogudesse korjatud vaid saartelt ja Lääne-Eestist

Joon. 1. Nõbbivaleimid (all) koos juurdekuuluvate sangavalemitega. Vasakul EM 11670 Märjamaa (sangavalem puidust); paremal EM 14490 Karuse, dat. 1801 (sangavalem kivist).

(Mus, Põ1, Phl, Kse, Kul, Mär, Mih, Pjg, Vän). See on piirkond, kus kodus nõbbe valati veel 19. saj. keskpaiku. Säilinud rahvarõivanõbbide järgi otsustades harrastati seda tööd varem ka Harju- ja Järvamaal. Nõbbivalemi eri külgedesse oli sisse lõigatud tavaliselt 3 - 7 nõbbivormi. Valemi juurde kuulus kahest poolest koosnev puust (harva kivist) sangavalem, mis valamisel asetati kokkupandult nõbbivalemi pea-

¹³ Vrd. J. S e h w e r s , op. cit., lk. 5.

le. Valemite õige omavahelise asendi kindlustas pulkühendus nende vahel. Nõõp koos sangaga valati seega korraga, valamine toimus läbi sangavalemi, mille pealisesas oli selleks vastav ava. Tinast nõõpide valamine oli veel 18. sajandil Euroopas üldlevinud käsitöö. Kutselises käsitöös kasutati selleks tavaliselt messingvalemeid.¹⁴ Eesti kivist nõõbivalemid kuuluvad selle käsitööharu tehnoloogias vanemasse kihistusse. Need on väga lähedased pronksiajal sangaga nõõpide valamiseks kasutatud kolmeosalistele kivivalemittele.¹⁵

Metallnõõpe kasutati põhiliselt villaste pealiskõivaste ees. Neist vanim, pikk-kuub, kinnitati küll enamasti 1 - 3 haagiga (ja meestel vööga). Nõõpkinnitus on pikkkuubedel haruldane, ainult setu naiste rübikud kinnitati harilikult üksiku nõõbi ja aasa abil. Küll aga on Põhja-Eesti läänes ja paiguti ka saartel kasutatud arvukalt nõõpe meeste pikk-kuubede kaunistamiseks.¹⁶ Kuue avara laialihoiduva rinnalõike üht äärt palistas siin tihe tina-, paiguti ka vasknõõbirida, teist aga punasest või sinisest nõõrist käänatud asarida. Andmeid seesugusest kaunistusviisist on Karja ja Käina lääned kuni Kadrina ja Paide ümbruseni idas ning Tori ja Suure-Jaanini lõunas. Loode-Pärnumaal (PJg, Tõs, Aud, Tor) ilustati ka meeste vattide hõlmu samal viisil.¹⁷ Just eriti selleks kaunistusotstarbeks kasutati väikesi lihtsaid kodus valmistatud tinnanõõpe. Need kinnitati nii, et läbi riide torgatud nõõbisangadest tõmmati tagaküljel läbi ühine nõõr, mille katkemisel oleks kogu nõõbirida maha varisenud (joon. 2). Nähtavasti nõõpkaunistuse eeskujul oli samas piirkonnas naiste pikk-kuubedel mitmel pool kaunistuseks tihe haagirida.¹⁸

¹⁴ J. G. K r ü n i t z , Oekonomisch-technologische Encyclopädie 41. Berlin, 1795, lk. 630 jj.

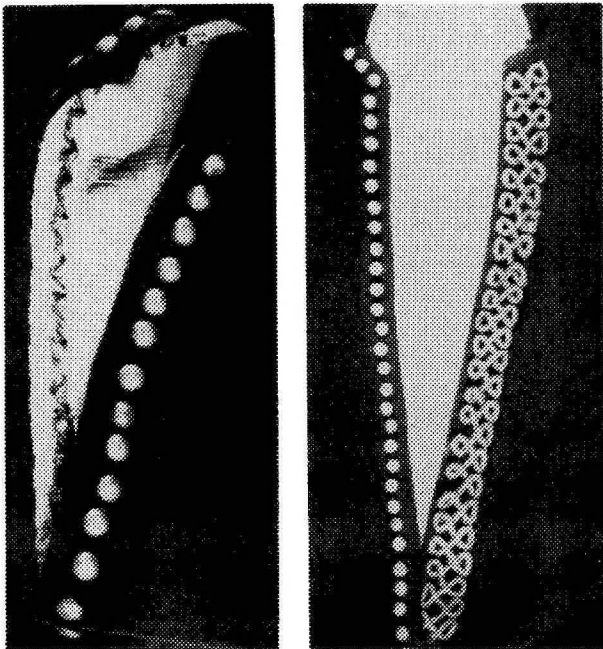
¹⁵ Vrd. M. E b e r t , Reallexikon II. Berlin, 1925, lk. 152 (A. Götze).

¹⁶ Vt. lähemalt I. M a n n i n e n , Eesti rahvariete ajalugu. Tartu, 1927, lk. 193-196.

¹⁷ Vt. Eesti rahvarõivaid, lk. 125, joon. 173a, c; H. K u r r i k , Eesti rahvarõivad. Tartu, 1938, lk. 126.

¹⁸ Lisaks I. M a n n i n e n , op. cit., lk. 196 mainitud Mihkli naisekuuele näit. ka Märjamaal (EM 11532), Juurus (EM 15152) ja Järva-Jaanis (EM A 509:2170).

Seesugune tihedast väikeste nõõpide reast rinnakaunistus on üsna vanade juurtega. Selle Lääne-Eesti levila mere-tagustel naaberaladel on Rootsis Birka ja Edela-Soomes Masku Humikkala viikingiaegseist kalmistulist mitmeis meestematusekohtades leitud kaelast võõni ulatuvaid väikeste ümmar-

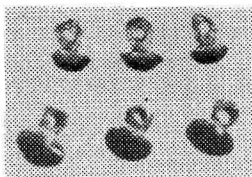

Joon. 2. Pikk-kuue tinanõõpkaunistus, EM 12035 Martna. Vasakul näha tagaküljel läbi sangade tõmmatud nõõrkinnitus, paremal üldvaade.

guste pronks- (Humikkalas ka hõbedasegaste ? tina-) nõõpide ridu.¹⁹ Neid erandlikke 9. - 11. saj. leide seostatakse viikingite idakaubitsusel ja idaretkedel saadud idamaiste luksusriivastega, mis tõllesagele kohalikule riivamoole tõsi-

¹⁹ A. G e i j e r, Birka III. Die Textilfunde aus den Gräbern. Uppsala, 1938, lk. 143, tahv. 40:1; S. P ä l s i, Puvustaineksia Maskun Humikkalan kalmistosta. - Suomen Museo 1928, lk. 77, joon. 3-5.

semat mõju ei avaldanud.²⁰ Kas see aga oli päris nii? Lääne-Eesti pikk-kuubede tinanõbid on nii välimuselt kui suuruselt üllatavalt sarnased Birka pronksnõbidega (joon. 3).

Joon. 3. Ülal - kodus valmistatud tinanõbid, FM 14771 Türi; all - viikingiaegsed pronksnõbid Birkast (A. Geijeri järgi).

Nende paigutus on sama. Eesti nõbivalemid on lähedased esiaegsetele. Ja Humikkala leius on osa nõupe sedavõrd hävinud, et neist on järele jäänud vaid vaevu märgatavad jäljed, mis näib osutavat oksüdeerunud tinanõbidele.

Eesti pikk-kuubede nõupkaunistus võib siiski olla ka hilisemat päritolu. 14. - 15. saj. armastati vastseid nõupe Euroopas väga kasutada ka rõivaste kaunistamiseks; mitmeile rõivastele olevat sellal kulunud 300 ja enamgi nõupi.²¹ Paljudel toleaegsetel kujutustel näeme taas kaelast kuni vööni tihedalt nõubitud kuuehõlmu.²² Ja lõpuks olid tihedad viikeste nõupide read Euroopa meestemoes kogu 17. saj. vältel jälle väga armastatud.²³ Kõige lähemad vasted eesti 19. saj. pikk-kuubede hõlmanõbidele näikse siiski pärinevat nõupide kasutamise varasemaist etappidest.

Vasknõbid olid eesti rahvarõivastes juba ehtsate kinnitusenõbidenäidena eriti iseloomulikud meeste vattidele, kus nad sageli paiknesid dekoratiivselt kahes reas. Üksnes Kagu-Eestis (Plv, Röp, Rõu, Har) eelistati vattidel nõupidele haake, nagu see oli üldiselt tavaks naiste kampsunitel ja liistikutel. Vatted hakkasid Lääne-Euroopa talurahva hulgas

²⁰ A. Geijeri, op. cit., lk. 149-150; R. Pylkkänen, op. cit., lk. 420, viide 200.

²¹ E. Thiel, op. cit., lk. 212.

²² R. Pylkkänen, op. cit., lk. 165.

²³ Vrd. näit. E. Thiel, op. cit., tahv. 25, 26, 29, joon. 301, 337, 347, 352 jmt.; R. Pylkkänen, Barokin pukumuoti Suomessa. - SMYA 71. Helsinki, 1970, lk. 91-92, joon. 37, 128, 204 jt.

umbkuubede asemel levima 15. saj.²⁴ ja jõudsid arvatavasti koos oma nõõbimoega peagi ka Eestisse. Iseloomulikud olid vasknõõbid ka meeste pidulikele põlvpükstele, eriti nahkpükstele. Uuemat päritolu vestidel kasutati nende kõrval mitmeid muidki, 19. saj. levinud poenõõpe. Kui rahvarõivastes üldiselt olid vanemaks nõõpimisvahendiks riide serva kinnitatud aasad, siis kõigil nimetatud rõivastusesemetel toimus nõõpimine juba nõõpaukudesse, mida Lääne-Euroopas tunti hiljemalt 14. saj.²⁵

Joon. 4. Kaksiknõõp ("püksipungas"), EM A 316:408 Mustjala.

Saaremaal kasutati püksivärvli kinnitina vähemasti Mustjalas ja Karjas ka vasest kaksiknõõpe (joon. 4), mida nimetati püksihaak, või ka püksipungas või põõras (EM A 316:408 Mus). "Püksihaake valati vasest. Nende otstarve on kahte püksivärvli otsa hoida koos. Mõlema värvli otsasse on tehtud nõõpauk, millest "haakide" ümmargused pead läbi aeti. Teise püksivärvli otsa sees oli mitu auku, nii sai värvliit lõdvemale ehk pingumale lasta. Asju on sepad ise valanud" (EM A 332:2 Mus). Samasugused vasksed kaksiknõõbid olid püksikinnititena tuntud Soomes Karjala kannasel ja Põhja-Pohjanmaal; väiksemad tinast kaksiknõõbid olid Kagu-Soomes juba 18. saj. tarvitusel särgikäitiste kinnititena.²⁶ Seegi nõõbiliik on arvatavasti üle võetud varasemast Euroopa moerõivastusest.

Peamiselt linastel suvistel tööpükstel kasutati veel 20. saj. algul harva väikesi umb. tollipikkusest lihtsast viimistlemata puupulgakesest põõrasid.²⁷ Nende puhul me puu-

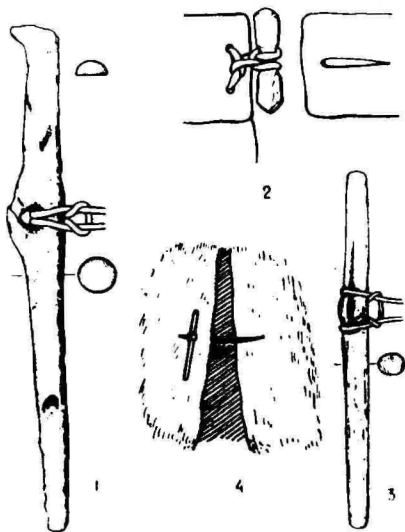
²⁴ E. T h i e l , op. cit., lk. 238.

²⁵ Sealsamas, lk. 170, joon. 168.

²⁶ U. T. S i r e l i u s , Suomen kansanpukujen historia. - SUSA XXXI. Helsinki, 1916, lk. 269-270, joon. 366, 367, 370.

²⁷ Vt. I. M a n n i n e n , op. cit., lk. 347 - 348, pilt 306.

tume kokku rõivastuse ühe kõige vanema kinnitusvahendiga, mida arengulooliselt võib pidada otseselt nõõpide esiisaks. Feldhaus esitab pöörast hilispaleoliitikumi Madeleine'i kultuurist pärineva näite Lõuna-Prantsusmaalt Laurerie Basse'ist.²⁸ Eestis on neoliitilise venekirveste kultuuri kalmistust Ardu leitud paar luupulka, üks ca 19 cm, teine 13 cm pikk, mida R. Indreko on pidanud võimalikeks kehakatte kinnituse pööradeks, kõrvutades neid 19. saj. väikeste puust püksipööradega (joon. 5).²⁹ Nimetus pöör ise on läänemeresoomeline ja tähendab mitmesuguseid ringi käivaid või pööratavaid esemeid, millest eriti tavaline oli funktsioonilt püksipöörale lähedane uksepöör. Muhus oli püksipööra nimetuseks luur. Selle päritolu on ebaselge. Vrd. laiemalt, eriti lõunaeesti murdes levinud luuri vedama 'vägikaigast vedama'.

Joon. 5. Oletatavad esiajaloolised pöörad ja etnograafiline püksipöör. 1, 3 - Ardu kalmistust leitud luupöörad koos oletatava kinnitusviisiga; 2 - püksipöör a-st 1897, M 11531 Märjamaa; 4 - esiajaloolise pööra kasutusviisi rekonstruktsioon. (R. Indreko järgi.)

²⁸ F. M. F e l d h a u s , Die Technik der Vorzeit. der geschichtlichen Zeit und der Naturvölker. 2. Aufl. München, 1965, lk. 576, joon. 395.

²⁹ R. I n d r e k o , Ein Hockergrab in Ardu, Ksp. Kose. - Liber saecularis. (ÜEST XXX.) Tartu, 1938, lk. 196-198.

Kuigi püksid on teinud kaasa hilisemad moemuudatused ja neil eesti keeles puudub vana nimetus, kuulusid nad ühel või teisel kujul oletatavasti juba esiaegsesse eesti meherõivastusse. Nii säilis just selle põlise meheülikonna osa juures visalt ka vana kinnituspõlv. See polnud mitte ükski Eestis nii. Tavalised olid puupöörad ka Lätis ja Leedus³⁰, samuti oli pöör rootsi ja ukraina rahvarõivastes püksikinnitiks.³¹

Eestis kasutati ka luupöörasid. Põlvast pärit lamba sääreлуу epifüüsisist valmistatud pööra³² kohta märgitakse, et veel 1850. a-il olevat vanemad mehed selliseid "nööpe" teinud oma kuubede jaoks (EM A 227: 38). Sangastes taas tehti sea varbaluudest kasukapöörasid (KV 203, 66).

Kasukate ees olid pöörad üldse võrdlemisi sagedased. Kasukate kui esindusrõivaste puupöörad olid korralikult töödeldud ja sageli nahaga kaetud. Tavalisem oli aga kasuka hõlmade ühendamine kasukanaha ribast valmistatud rullnööbiga, mis olemuselt oli samuti pöör (joon. 6). See tehti järgmiselt. Võeti umb. 3 cm laiune nahariba, kaabitati see noaga villast puhtaks ja keerati kõvasti rulli. Rulli keskelt torgati kääri- või noatsaga pikuti auk läbi. "Sellest august tõmmati läbi rullimise juures vabaks jäänud umbes 10 cm pikkune nahariba ots, kasuka külge sidumiseks lõigati rullist välja ulatav riba ots kuni rullini pikuti lõhki. Kasuka hõlmale nööbi asukohta torgati 2 auku umbes ühe sentimeetri kaugusele üksteisest. Aukudest topiti rulli küljes olevad ribad, teine teisest august läbi ja sõlmiti all, kasuka karva küljel kokku" (KV 86 II, 67 Tori). Vastashõlmale kinnitati nahkaasad. Nahast rullitud kasukapöörasid kasutasid ka lätlased ja soomlased.³³ Rootsis on nahkpööradega kinnitatud pükse.³⁴

³⁰ A. B i e l e n s t e i n , Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. St.-Petersburg - Petrograd 1907 - 1918, lk. 704, joon. 636.

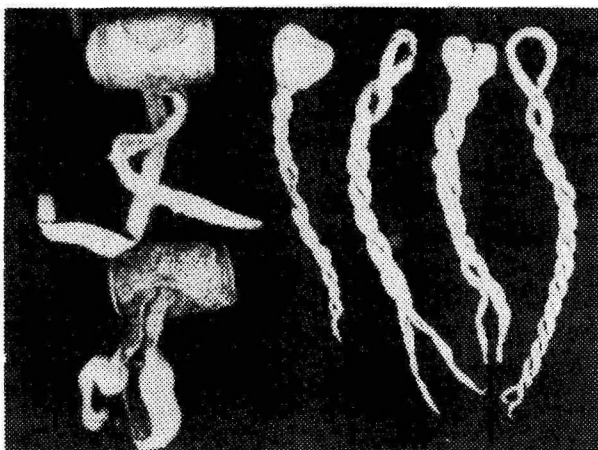
³¹ A.-M. N y l é n , op. cit., lk. 51, joon. 78; F. C. M a s l o v a , op. cit., lk. 593, joon. 2:3a.

³² Vt. I. M a n n i n e n , op. cit., lk. 348, pilt 305.

³³ A. B i e l e n s t e i n , op. cit., lk. 704, joon. 637, 638; U. T. S i r e l i u s , op. cit., lk. 269.

³⁴ A.-M. N y l é n , loc. cit.

Lõuna-Eestis oli kasukate ees nahkpöörast sagedasem ümmargune sõlmitud nahknööp (joon. 6), mis samuti oli tuntud ka Lätis.³⁵ Räpinas tehti nahknööp (puugnits) järgmiselt: rätsep võttis kasukanaha äärest umb. 20 cm pikkuse ja kuni 1 cm laiuse riba, "too ahtake nahariba esmalt mässiti keskkohaga paar-kolm korda nii pliitsi jämeduse pulga ümber, et auk oleks, millest siis järgimööda kummagi nahariba otstega kõvasti läbitõmmati, et puugnits kõva saaks ja suurus oleks nii pähkla suurune. Puugnitsad õmmeldi kasuka parema hõlma äärde puugnitsast ülejäänud naharibadega. Puugnitsa vastused - aasad keerutati ka naharibadest ja kinnitati kasuka vasaku hõlma külge" (KM 203, 59). Valmistusviis oli tavaline ka mujal.³⁶ Põhja-Eestist on sõlmitud kasukanööpidest andmeid Viru-Jaagupist (KV 203, 31), Nissist (EM A 623:235) ja Reigist (KV 86 II).

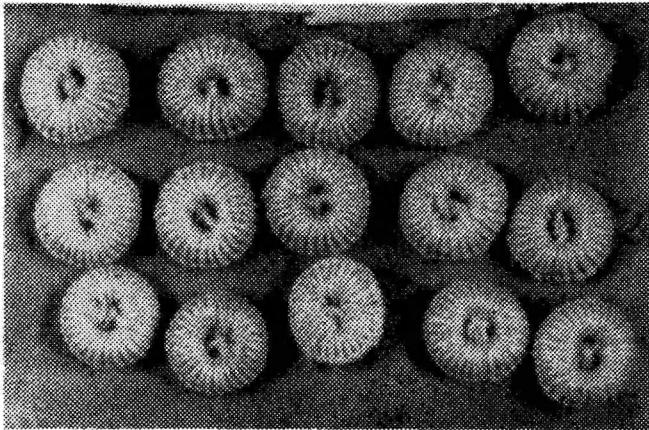

Joon. 6. Kasukate nahknööpe. Vasakul rullnööbid, EM A 636:36 Järva-Jaani; paremal sõlknööbid, EM A 291:69 Setumaa.

³⁵ A. B i e l e n s t e i n , loc. cit.

³⁶ Vrd. samalaadseid kirjeldusi KV 203, 144 Tori, 183 Mulgimaa; KV 86, 368 Halliste.

Umber samal viisil valmisid varem ka linaste rõivas-tele (särkidele, vattidele, pükstele jm.) iseloomulikud niitnööbid (joon. 7): "Pesu särkidele tegid naised ise kõik nööbid linasest niidist, ka mind õpetas ema niidist

Joon. 7. Niidist särginööbid, EM 19919 teadm. päritolu.

nööpe tegema. See oli lihtne, pulga otsa mässiti vähe niiti, keskele jäi pulga auk, millest nõi läbi torgati ja nööpaugu silmus serva kinni tõmmati; poolenisti valmis nööbile mässiti keskele nööri sanga tarvis niiti, mida nööri etteõblemiseks kasutati. Pesu oli linasest ja takusest riidest, seda taoti tõlvaga-kurikuga, siin poleks ükski teine nööp vastu pidanud" (KV 86 II Plv).

Kasukate nahknööpe ei nimetatud varem nööpideks. Põhja-Eestis oli nende tavaline nimetus pung, mida paiguti mäletatakse ka tähenduses 'puupöör' (Kad) või üldisemalt vana nööbinimetusega (Khk, Kuu, Kod). See usutavasti eesti vanemaid nööbinimetusi on ilmselt sama mis pung 'Knospe'.³⁷ Nahknööri tähenduses tunneb seda juba Helle 1732. Göseken 1660 aga teab: "die grosse silbern knöpfe der Bauren

³⁷ Vrd. SKES III, lk. 641 (punka²).

/ Helm / pungk". Saaremaal on telka pungad 'sedelga vask-nupud' (Khl, Krj). Viimaste tähenduste puhul vrd. lt puoga algset tähendust.

Kagu-Eestis (peam. võru murdes) on kasuka nahknõõp puugnits (Võn, Kan, Plv, Röp, Rõu, Vas, Se, Lut), puugmits (Krl), puunits (Har, Se), puumits (Har, Lei). Nähtavasti alles uuema arenguna tähendab see paiguti (Krl, Har, Vas, Lei) muidki nõõpe. Vene alluvuses olnud setu alal näib üldtähendus 'nõõp' aga olevat vana. Sõna, mis leidub juba Clare lõunaeesti sõnastikus 1731 (Pugnitz), ongi ilme vene laen (< vn пУГОВИЦА).³⁸ Lääne-Eestis harva esi-nev puguviits(a) 'nõõp' (Khk, Tõs, Tor) tohiks olla hilisem uuslaen venest. Mulgi murdes (ka Saa) nahkset kasukanõõpi tähendanud poogen ei tulene arvatavasti vene sõnast, vaid on pigem laen lätist (~lv puogõs 'schelle, knopf' < lt puoga).

Kagu-Eesti puugnits on veel üks tõend vene mõjust eesti kasukates, millest eelkõige räägib vene keelest saadud nimetus kasukas (< läänenevene КОЖУХ id.) ise; sõna on levinud ka naaberkeeltes (sm kasukka, lv kõ'skõ, lt kažuoka).³⁹ Nimetus on nii eesti kui läti keeles tuntud hiljemalt 17. saj. Ka lambanahkade kasukateks parkimine toimus eestlastel samal viisil hapendades ja nahakooguga koo-gutades kui idaslaavlastel. Nii võeti kasukate nahknõõbidki Eestis usutavasti tarvitusele vene eeskujul.⁴⁰ Nahast sõlmnõõbid olid vene rõivastuses 16. - 17. saj. hästi tuntud.⁴¹ On tõenäoline, et nõõpimist vajavad hõlmadega kasukad astusid seniste umbkasukate asemele üheaegselt muu hõlmadega rõivastusega, s. o. alates 14. sajandist. Kus-

³⁸ P. A r i s t e , Vene laensõnadest vanemas eesti kirjakeeles. - Keel ja Kirjandus 1958, lk. 31; M. M u s t , Vene-eesti suhete kajastumine lõuna-Eesti murrete sõnavaras. Tallinn, 1954, lk. 243 (käsikiri TRÜ Teaduslikus Raamatukogus, Tartu).

³⁹ Vrd. J. K a l i m a , Slaavilaisperäinen sanasto-mme. Helsinki, 1952, lk. 96-97; J. S e h w e r s , op. cit., lk. 233-234.

⁴⁰ Vt. ka Крестьянская одежда населения европейской России. Москва, 1971, lk.48 (A. A. Л е б е д е в а).

⁴¹ Г. С. М а с л о в а , op. cit., lk. 707.

kil ajavahemikus 14. - 17. saj. pidi siis ka venepärane kasukas Baltimaadel levima. Pole võimatu, et siin liikus ringi vene kasukseppi, kes siis levitasid kasukanõõpidegi tegemise oskust. Soomes Pohjanmaal igatahes on 19. saj. algul lamabanaha parkijaina ja kasukseppadena teotsenud vene rändkäsitöölisi.⁴² Nahknõõpidele valmistusviisilt lähedased miidist pesunõõbid aga kuuluvad üleeuroopalise keskajal levinud näputõõ hulka.⁴³

Oma nõõbilugu lõpetades võime nentida, et kui mitte arvestada pöörasid, siis on kõik meie 19. saj. rahvarõivaste nõõbid keskaja hilisjärgust peale sajandite vältel koos uute rõivamoodidega ühelt või teiselt poolt sisse rännanud. Midagi ürgset me nendes ei leia. Sellest oli väga hästi teadlik juba Jaan Jung oma 1883. a. Viljandist eesti rahvarõivastest peetud kõnes.⁴⁴ Nõõbid koos oma nimetustega kajastavad sealjuures küllaltki ilmekalt neid Euroopa moevoolude kaas- ja järellainetusi, mis on aidanud vormida ja kujundada eesti rahvarõivaid.

⁴² U. T. S i r e l i u s , op. cit., lk. 194.

⁴³ Vrd. J. G. K r ü n i t z , op. cit., lk. 655 jj.

⁴⁴ J. J u n g , Eesti rahva riietest. - Linda 1900, lk. 418, 450.

А. В и й р е с
(Таллин)

ПУГОВИЦЫ НА ЭСТОНСКОЙ НАРОДНОЙ ОДЕЖДЕ

Р е з ю м е

Пуговицы на эстонской народной одежде наглядно отражают те или иные течения в европейской моде. Распашная одежда появилась среди эстонского деревенского населения с XIV-XV вв. через посредничество немецких господствующих классов. Мужская распашная одежда застегивалась медными и оловянными пуговицами (эст. nõõr < ср. - нижненем. knöör), а женская - на медные крючки (эст. haak < ср. - нижненем. hake). Старейшая верхняя распашная одежда обоих полов (кафтаны) застегивалась, как правило, на 1-3 крючка. В западной Эстонии грудная часть мужского кафтана украшалась длинным рядом маленьких оловянных пуговиц (рис. 2), которые отливались самими крестьянами. Это украшение является наиболее старым видом употребления пуговиц, который сохранился в эстонской народной одежде.

Уже с периода каменного века происходит застегивание деревянными (или костяными) клипсами (эст. röögr), которые удержались вплоть до XIX в. у льняных рабочих штанов и овчинных шуб (рис. 5). Шубы больше застегивались на кожаные пуговицы, которые свертывались или связывались из длинных полосок кожи (рис. 6). В северной Эстонии такие пуговицы назывались puug (старое дескриптивное слово), в южной Эстонии - puugnits (< рус. пуговица). Изготовление овчинных шуб в Эстонии вообще было русского происхождения. Рубахи и др. льняная одежда снабжались нитяными пуговицами (рис. 7), по происхождению из европейского средневекового рукоделия.

A. V i r s
(Tallinn)

DIE KNÖPFE DER ESTNISCHEN VOLKSTRACHTEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die neue Mode der mit Schössen versehenen Rösche wurde vom 14. - 15. Jh. an durch Vermittlung der deutschen herrschenden Klasse auch unter den estnischen Landbevölkerung bekannt. Die Männerkleidung wurde mit Kupfer- und Zinnknöpfen (estn. nööp < mnd. knöp) verschlossen, die der Frauen - mit Kupferhaken (estn. haak < mnd. hāke). Die ältesten Überkleider mit Schössen, die Langrösche, wurden in der Regel mit 1 - 3 Haken zusammengehalten. In Westestland wurde der Brustteil der Männerrösche mit einer dichten Reihe kleiner Zinnknöpfe, die von den Bauern selbst gegossen wurden, verziert (Abb. 2). Diese Knopfverzierung kann man als die älteste erhaltene Verwendungsform der Knöpfe in den estnischen Volkstrachten ansehen.

Weit zurück in die vorgeschichtliche Zeit gehen kleine hölzerne drehbare Knebel (estn. pöör), die noch bei den leinenen Arbeitshosen und Schafspelzen gebräuchlich waren (Abb. 5). Bei den Pelzen waren aber viel gewöhnlicher die aus einem Lederstreifen zusammengerollten oder zusammengeknüpften Lederknöpfe (Abb. 6). Diese wurden in Nordestland mit dem alten deskriptiven Wort pung genannt, in Südostland aber mit dem aus dem Russischen entlehnten Namen puugnits (< russ. ПУГОВИЦА 'Knopf'). Die Verfertigung der Schafspelze war bei den Esten überhaupt russischer Herkunft. Hemde und andere leinene Kleidungsstücke wurden meist mit aus Leingarn geknüpften Knöpfen (Abb. 7) versehen, die ein Erbe der mittelalterlichen europäischen Nadelarbeit sind.